

explorador

La nova internacional de l'odi

vista prèvia >

Arreu del món l'amenaça de l'extrema dreta ha deixat de ser un malson del passat per ser un combat del present. Aquests moviments extremistes, autoritaris i xenòfobs comparteixen elements comuns que els fan assimilables entre ells. Davant les múltiples crisis existents i la manca de resposta de la resta d'actors, l'extrema dreta aprofita per consolidar el seu missatge d'odi i guanyar-se la confiança de cada cop més sectors de la societat.

Alba Sidera Gallart

Periodista especialitzada en extrema dreta

@albasidera

Els últims anys hem assistit a un auge arreu del món de polítics i partits d'extrema dreta que han obtingut un èxit considerable, tant a nivell mediàtic com polític i cultural. Els seus discursos han deixat la marginalitat i han entrat al debat públic de les idees; els seus líders autoritaris han esdevingut populars i han aconseguit arribar a governar o a condicionar governs de nord a sud. Es tracta de fenòmens aïllats o estan interconnectats? Analitzarem les semblances i diferències dels principals moviments d'extrema dreta: allò que els uneix i allò que els separa; les particularitats que han permès que naixessin en cada context i l'intent, més o menys reeixit, de crear una cohesió entre ells a nivell internacional.

Itàlia, banc de proves per a Steve Bannon

El 4 de març del 2018 es van celebrar eleccions generals a Itàlia. Les últimes que hi ha hagut, malgrat que des d'aleshores el país ha tingut ja tres governs diferents. Aquella nit, un personatge que preferia mantenir-se a l'ombra seguia atentament l'escriu-

tini de vots des de la seu de la Lega [Lliga] a Roma. Era Steve Bannon (1953), exassessor de Donald Trump (1946) i ideòleg de la campanya que va dur el magnat immobiliari a la Casa Blanca. Bannon ho tenia clar: després d'altres intents fallits —com, per exemple, el del polític britànic Nigel Farage (1964)— havia apostat per Itàlia. El país transalpí seria el banc de proves a Europa del repte més gran que Bannon s'havia proposat: crear una internacional de dreta radical populista sota el nom de The Movement.

Aquella mateixa nit del 4 de març va arribar l'eufòria a la seu de la Lega. El Movimento 5 Stelle (M5E) [Moviment 5 Estrelles] era el partit més votat (32,6%), el segon era el Partito Democratico (PD) [Partit Demòcrata] (22,8%), i el tercer, la Lega de Matteo Salvini (1973) amb el 17,6%. En realitat, però, si es miren els resultats per blocs, la guanyadora era la coalició formada per la Lega de Salvini, el partit postfeixista Fratelli d'Italia [Germans d'Itàlia], de Giorgia Meloni (1977), i Forza Italia, de Silvio Berlusconi (1936), que juntes sumaven fins al 37% del total. La novetat d'aquells comicis va ser que, per primer cop,

la Lega de Salvini superava a nivell estatal els seus socis de coalició i el *leghista* passava a ser de forma oficial, per tant, el líder de la dreta i l'extrema dreta italianes. Bannon va veure l'ocasió de col·locar el seu escollit al poder: darrere el pacte entre el M5E i Salvini hi havia el cervell de Bannon. Ell hauria volgut incloure-hi també Fratelli d'Italia, ja que Bannon té debilitat per la figura de la postfeixista Meloni, i voldria que esdevingués la seva aposta principal a Europa a llarg termini.¹ Però la política romana, que s'ha construït una imatge de respecte gràcies a mantenir-se coherent, va rebutjar entrar en un govern que no fos tot declaradament de dretes. Salvini i Meloni representen els dos grans corrents de l'extrema dreta actual: el milanès encarna la identitària, o dreta radical populista, pretesament renovada, mentre que la de la romana és l'extrema dreta tradicionalista i conservadora clàssica. I Meloni sap esperar.

«Sou els primers que podeu trencar de debò el paradigma dreta-es-

¹ SIDERA, «Les urpes de Bannon i la possible substituta de Salvini».

La filosofia trumpista casava bé amb la idea que Grillo tenia del seu moviment

querra. Sou els primers que podeu demostrar que el populisme és el nou paradigma organitzador»,² va dir Bannon per engrescar uns i altres. No va caldre gaire feina per convèncer-los. Salvini estava ansiós per tocar poder i Beppe Grillo (1948), el cap i fundador del M5E, ha tingut sempre admiració per Bannon i el projecte que Trump representava. La nit que el magnat nord-americà va guanyar les eleccions presidencials de 2016, Grillo va gravar-se davant una pantalla de televisió que proclamava la victòria trumpista mentre exclamava, exultant: «És al·lucinant! És la deflagració d'una època. Hi ha similituds entre aquesta història americana i el M5E!».³ I per si no havia quedat clar, ho va explicar: «De Trump, els grans mitjans han dit el mateix que deien de nosaltres: que érem sexistes, homòfobs, demagogs, populistes». Per a Grillo, ell i el magnat nord-americà eren «uns veritables herois» perquè, malgrat tenir «els grans mitjans, els maçons i els bancs» en contra, havien aconseguit els vots «dels inadaptats i els fracassats». La filosofia trumpista

casava bé amb la idea que Grillo tenia del moviment. Grillo havia definit el seu partit com «ni de dretes ni d'esquerres, ni feixista ni antifeixista»,⁴ i l'aliança amb Salvini va ser la més natural possible.

El govern *grillino-leghista* va ser la nineta dels ulls de Bannon i l'enveja de l'extrema dreta populista europea. I així, durant les eleccions europees del 2019, amb Salvini al poder com a ministre d'Interior i viceprimer ministre –càrrecs que va ocupar fins a l'estiu d'aquell any–, va ser coronat com el líder de la nova dreta radical populista. El dissabte 18 de maig del 2019 la nova dreta radical populista va fer el seu acte final de campanya a Milà, que va significar l'entronització de Salvini com a líder del moviment identitari europeu. Hi van assistir bona part dels líders que Bannon havia fixat –o estava en procés de fixar– per al seu projecte The Movement: Marine Le Pen (1968), del francès Rassemblement National [Reagrupament Nacional]; Geert Wilders (1963), del Partij voor de Vrijheid [Partit per la Llibertat holandès]; Anders Vistisen (1987), del Dansk Folkeparti

[Partit Popular danès]; el búlgar Veselin Mareshki (1967), del partit Volya [Voluntat]; Jaak Madison (1991), de l'Eesti Konservatiivne Rahvaerakond [Partit Popular Conservador d'Estònia], o Tomio Okamura (1972), nascut a Tòquio i fundador de Svoboda a přímá demokracie [Llibertat i democràcia directa], un partit d'extrema dreta de la República Txeca.

Mentre Salvini va ser al govern amb els *grillini*, Meloni es va quedar a l'oposició, reforçant la seva imatge de coherència ideològica. Aquesta estratègia també és la que segueix duent a la pràctica ara Meloni davant la nova crisi governamental a Itàlia: ha volgut quedar-se a l'oposició i mantenir la seva «puresa» ideològica intacta. Salvini, en canvi, dona suport al govern del tecnòcrata Mario Draghi (1947), l'home fort dels poders econòmics, la personificació de les elits de Brussel·les. I ho pot fer perquè la característica principal de Salvini com a polític és la mal-leal·lilitat de discursos, altrament dita manca d'escrúpols. Salvini és informal, impulsiu i oportunista, d'idees canviants segons l'interès. A més, ha viscut tota la vida de la política dedicant-hi el menor temps possible.

2 HOROWITZ, «Italy's Populist Parties Win Approval to Form Government».

3 SIDERA, «Grillo mira cap a la dreta».

4 SIDERA, «Sortida d'armari ideològica».

Salvini pot canviar de parer en qüestions importants sense despentinarse perquè la seva forma de fer política –populista– té més d'il·lusionista que de líder amb idees i valors

En tots els càrrecs que ha tingut –regidor, eurodiputat o ministre d'Interior, entre d'altres– ha destacat per un gran absentisme.⁵

Ben al contrari, Meloni és seriosa, d'una coherència ideològica granítica i una pencaire que s'ha construït una carrera política militant al costat dels postfeixistes i no faltant mai a cap reunió. És una política d'extrema dreta convençuda; Salvini, en canvi, pot canviar de parer en qüestions importants sense despentinarse perquè la seva forma de fer política –populista– té més d'il·lusionista, d'encantador de serps, com a mètode per arribar al poder, que de líder amb idees i valors consistents. Per això va poder passar de defensar l'autonomia de les regions del nord a defensar la identitat i la unitat nacional italianes quan, el 2013, la seva gran amiga Marine Le Pen el va avisar que a Itàlia hi havia un buit que podia ocupar: el de la dreta radical populista. I així va ser com Salvini, el desembre del 2013, va agafar les regnes d'una Lega Nord reduïda als seus mínims històrics, destrossada per escàndols de corrupció lligats

a la família Bossi, la fundadora del partit, i la va transformar en una formació identitària i d'ambició –i bandera gegant– nacional. I li ha sortit bé: la Lega, actualment, lidera les enquestes i seria el primer partit d'Itàlia si hi hagués eleccions.⁶

Vox, l'herència del franquisme

A l'Estat espanyol l'extrema dreta predominant és ultraconservadora i es basa sobretot a esbremar al màxim el concepte d'identitat nacional. El partit d'extrema dreta espanyol Vox va néixer pràcticament al mateix temps que Podemos –de fet tres mesos abans, al desembre del 2013– però a diferència de la formació d'esquerres de Pablo Iglesias (1978), a Vox li va costar molt deixar de ser testimonial. Van haver de passar cinc anys perquè se'ls comencés a prendre seriosament. Comparat amb la resta d'extremes dretes del seu voltant, podem considerar que va trigar a aixecar el vol.

Vox va tenir un inici poc atractiu, tou i desapassionat, sense cap mena d'èpica. Un origen que no podia funcionar per presentar-se, tal com han fet altres partits de la nova extrema dreta, com a actor disruptiu en el panorama polític del país. Li faltava el component *antiestablishment*. I és que Vox va néixer d'una costella del Partit Popular (PP): venia de les entranyes del sistema. Quan es va formar, el 2013, el seu fundador, Santiago Abascal (1976), era literalment un buròcrata de partit. És a dir, encarnava exactament allò que la nova extrema dreta o dreta radical populista diu que vol combatre. Dirigia una fundació pública, la Fundación para el Mecenazgo y el Patrimonio Social. Havia estat nomenat gràcies a la seva protectora, Esperanza Aguirre (1952), expresidenta de la Comunitat de Madrid i exponent de l'ala més dretana del PP. Abascal va rebre un sou de 82.491 euros de diners públics per dirigir la fundació un any, durant el qual l'organisme no va realitzar cap projecte. També va presidir una altra fundació, DENAES –Fundación para la Defensa de la Nación Española–, que li va servir per començar a fer-se conegut entre els sectors més dretans del PP.

5 SIDERA, «Salvini, el gran absentista».

6 YOUTREND, «Supermedia dei sondaggi politici, 4 marzo: i consensi per i partiti a 3 anni dalle elezioni politiche».

Tota l'extrema dreta populista apel·la a l'identitarisme o nativisme

Però Vox no deixava de ser un partit minoritari i invisible per al gran públic. Necessitava quelcom que el fes sortir de la marginalitat, que el posés al centre de l'interès mediàtic. I ho va trobar en l'atac a l'independentisme català. L'acció que va treure el partit d'Abascal de l'anonimat i sobre la qual es va construir la imatge del partit va ser presentar-se com a acusació particular en el judici contra els líders independentistes catalans (2017-2019). Van construir-se el paper de defensors de la «*sagrada unidad de España*», i el judici els va oferir l'element d'èpica que els mancava.

Els mitjans de comunicació espanyols no van tenir precaucions amb Vox; al contrari: ser l'acusació particular en el judici del procés els va obrir les portes de tots els platós. Va ser l'element legitimador de Vox a l'escenari públic espanyol, així com el bitllet que els va permetre obtenir propaganda gratuïta a tot arreu. I amb ells, penetrava lentament el blanqueig del franquisme en horari de màxima audiència sense, aparentment, despertar gaire preocupació. Fins que de sobte, el 7 d'octubre del 2018 van omplir el pavelló de Vista Alegre a Madrid amb 10.000 persones

corejant consignes que sonaven a «¡Arriba España!». I els mateixos mitjans que s'havien passat mesos donant-los veu i situant-los com els defensors de la unitat d'Espanya enfront del «*desafío separatista*» van preguntar-se com havia pogut aparèixer un partit d'extrema dreta amb tanta força.

Vox va fer el salt gràcies a situar-se com els grans defensors de l'antiindependentisme, capitanejant aquestes posicions, i per la quota mediàtica que els mitjans van regalar-los, però no s'alimenten només d'això. Com tota la nova extrema dreta, tant la tradicional com la identitària i populista —Vox bascula entre les dues: va començar conservadora i ha anat adquirint musculatura d'identitarisme populista—, busca alimentar l'èpica mitificant la història. La idea central és la de la Reconquesta. Presenten l'essència de l'espanyolitat com una reconquesta: d'una banda, volen reconquerir Catalunya, que consideren ostatge dels independentistes, i de l'altra, volen reconquerir l'Estat espanyol d'una suposada islamització. Ambdues posicions ideològiques són herència directa del franquisme.

Des de l'inici, el programa de Vox ha estat clarament neoliberal en allò econòmic, autoritari i conservador en el terreny de la moral i identitari en termes nacionals. Un altre dels seus trets distintius és l'antifeminisme furibund. Però els d'Abascal, que han rebut també l'assessorament de Bannon, s'han adonat que poden créixer també per l'esquerra, ja que bona part de l'electorat dretà ja el tenen a la butxaca. I per això, de mica en mica, els seus líders han anat farcint els discursos d'una retòrica una mica més social —en aparença i de forma superficial— i obrerista. I com obtenen vots de la classe treballadora tots els partits de la nova extrema dreta? Dividint-la i enfrontant-la amb aquells que estan un esglaó social per sota: els immigrants. Tota l'extrema dreta populista apel·la a l'identitarisme o nativisme. Defensen només els «d'aquí», enfrontant-los amb qui és diferent, amb «l'altre»: el que té una altra cultura, un altre color de pell. I fan creure als nadius que els nouvinguts representen una amenaça. La immigració és el seu boc expiatori ideal: difonent mentides ben estudiades, aconsegueixen crear el clima d'hostilitat necessari perquè la seva proposta de mà dura

Els mitjans de comunicació han tingut un paper fonamental en l'auge de la nova extrema dreta. Els han servit d'altaveu i els han comprat l'agenda, tractant els seus temes preferits

i, sovint, contrària als drets humans resulti atractiva.

Una altra manera de penetrar en l'electorat obrer sense haver d'entrar en la qüestió social –on quedaria al descobert la llunyania real amb la classe treballadora– és centrar el debat públic en els aspectes culturals. Instrumentalitzen els trets culturals i les tradicions del país. A l'Estat espanyol, Vox ho fa amb els toros, la caça, les tradicions catòliques com les processons i la mitificació de l'«*España vaciada*». Així reforcen els aspectes culturals que diferencien els espanyols «autòctons» dels nousvinguts. El mantra de Vox és que tant els immigrants com l'esquerra progressista posen en perill aquesta identitat, de la mateixa manera que els independentistes catalans posen en perill la sagrada unitat de l'Estat.

Alemanya, feu del terrorisme d'ultradreta

Els mitjans de comunicació han tingut un paper fonamental en l'auge de la nova extrema dreta. Els han servit d'altaveu i els han comprat l'agenda, tractant els seus temes

preferits. El diari sensacionalista alemany *Bild* n'és un bon exemple. Durant anys s'ha dedicat a alimentar l'antieuropisme i el menyspreu cap al sud d'Europa, i també ha ofert una imatge distorsionada en negatiu de la immigració. Quan la crisi econòmica del 2008 va arribar a Alemanya, aquest sentiment antieuropista es va accentuar i es va traduir en la negativa a donar aire i ajudar els països que estaven patint les conseqüències de la crisi amb més duresa, com ara Grècia. Un caldo de cultiu immillorable per al partit de la nova extrema dreta Alternative für Deutschland [Alternativa per Alemanya] (AfD), fundat a Berlín el febrer del 2013. Al principi el seu discurs girava principalment al voltant de l'antieuropisme. S'oposaven a la consellera Angela Merkel (1954) i a Brussel·les, que titllaven d'elits antialemanyes. Van aconseguir capitalitzar part d'aquell descontentament, com estava fent el mateix any el populista M5S a Itàlia amb molt més èxit.

A final del 2014 es van celebrar a Alemanya les primeres manifestacions de Pegida —acrònim alemany

de Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes, [Patriotes Europeus contra la Islamització d'Occident]—, una organització xenòfoba i plena de neonazis. Pegida va obtenir molt ressò als mitjans i AfD es va plantejar si apropar-s'hi o no. Els que volien que el partit fos una alternativa conservadora més a la dreta de la Christlich Demokratische Union Deutschlands (CDU) [Unió de Centre Democràtic] de Merkel van acabar perdent, i es van imposar els líders més extremistes, amb posicions revisionistes del nazisme i tot. Així, es van començar a posar en discussió consensos que fins aleshores eren intocables en l'Alemanya que s'havia reconstruït després de l'horror nazi. I, com tota la dreta radical populista, van fer de la immigració el blanc dels seus discursos d'odi. AfD va aprofitar-se tant com va poder de l'emergència dels refugiats, que va viure episodis dramàtics el 2015 i 2016. El que era aleshores cap del partit, Frauke Petry (1975), va dir en una entrevista el gener de 2016 que veuria bé «obrir foc contra els refugiats».⁷ A més, els atemptats

7 DEUTSCHE WELLE, «Polémica en torno a declaraciones de Petry».

Els discursos d'odi i les mentides que propaga l'extrema dreta són l'aliment del terrorisme ultradretà

gihadistes van ser oli en un llum per alimentar la islamofòbia dels seus discursos.

Alexander Gauland (1941), un dels seus líders i cap d'AfD al Bundestag, el parlament alemany, ha minimitzat en diferents ocasions el nazisme. El 2018, per exemple, va dir que «Adolf Hitler i el nazisme van ser només una cagarada d'ocell en la història mil·lenària d'Alemanya».⁸ Ho va dir durant el congrés de les joventuts del partit, que va sumar uns 2.000 participants. Un altre líder que practica sovint el revisionisme de l'Holocaust és Björn Höcke (1972), cap del partit a Turíngia, *land* oriental on AfD va quedar segona a les eleccions locals del 2019. Höcke encapçala l'ala més radical del partit, contraposada a la que voldria institucionalitzar-se i presentar-se com una formació conservadora una mica menys extremista per poder competir directament amb la CDU.

El febrer del 2020 hi va haver un atemptat d'ultradreta –l'extrema dreta que no renuncia a l'ús de la

violència– a Hanau. L'autor pretenia fer una matança racista, disparant contra dos locals freqüentats per persones d'origen estranger. Va matar nou persones i en va deixar sis de ferides de gravetat. Merkel va declarar que «el racisme és un verí per a la societat».⁹ Tots els partits van condemnar l'atemptat racista excepte AfD, que va minimitzar-lo i va negar-ne el component ideològic, intentant atribuir-lo a problemes psicològics d'un llop solitari. Ben lluny de la realitat: els discursos d'odi i les mentides que propaga l'extrema dreta són l'aliment del terrorisme ultradretà. Alemanya és el país europeu on és més actiu. La ultradreta hi ha comès 10.106 actes violents a l'última dècada, i 83 assassinats des del 1990, cinc vegades més que el terrorisme gihadista en el mateix període.

Bannon fa temps que festeja l'AfD, s'ha reunit amb els seus líders i hi té bona relació. Amb tot, l'extrema dreta alemanya —com també l'escaandinava, per exemple— és refractària a adherir-se explícitament a un moviment on tenen tant de pes

els europeus del sud d'Europa. Els italians i els espanyols solen ser boc expiatori habitual de l'extrema dreta alemanya, de la mateixa manera que per a l'extrema dreta espanyola i italiana ho són els africans. D'altra banda, per als països que comparteixen fronteres, com Àustria i Itàlia, tampoc és senzill aliar-se si cadascun vol enviar fora del seu territori les persones migrants.

Bolsonaro o la contrarevolució reaccionària

El 28 d'octubre del 2018 Salvini gaudia de plena popularitat al capdavant del govern d'Itàlia com a viceprimer ministre i ministre de l'Interior. I va redactar un tuit molt significatiu: «A Brasil els ciutadans també han enviat a casa l'esquerra!». Era un missatge de felicitació entusiasta per a Jair Bolsonaro (1955), que acabava de guanyar les eleccions presidencials. Qui va contestar el tuit a Salvini va ser Eduardo, el fill de qui estava a punt d'esdevenir president. «El regal està en camí», deia Eduardo. El regal d'agraïment a la felicitació era una persona: Cesare Battisti (1954),

8 DEUTSCHE WELLE, «Gauland: nazismo es 'solo una caca de pájaro' en la historia de Alemania».

9 SERRA, «Matança racista a Alemanya».

Bolsonaro participa d'una ideologia retrògrada, que pretén dur a terme una contrarevolució reaccionària

exmembre de l'organització armada Proletari Armati per il Comunismo (PAC) [Proletaris Armats per al Comunisme], activa durant els anys de plom italians de les dècades de 1970-1980, que es va fugar de la presó el 1981 mentre complia condemna per pertinença a banda armada. El 2009 el president Lula da Silva (1945) li havia concedit l'asil polític. Amb l'arribada de Bolsonaro al poder, Battisti va ser extradit i enviat a la Itàlia de Salvini com un trofeu. Eduardo Bolsonaro (1984) és l'home de Bannon a Llatinoamèrica.

Per obtenir el poder, Jair Bolsonaro va saber aprofitar-se de diferents factors. D'una banda, la difícil situació econòmica i la decepció de la ciutadania amb el govern de Dilma Rousseff (1947), que s'havia allunyat de les posicions més esquerranes de Lula da Silva, van crear un clima propici per a les posicions populistes de «tots els polítics són iguals». De l'altra, va gaudir del suport de militars —que ell ha convertit en actors polítics—, empresaris corruptes i, molt decisius també, els fonamentalistes evangèlics.

En plena campanya per a la presidència, Bolsonaro va ser víctima

d'un apunyalament que també el va beneficiar molt. El candidat va convertir l'atac en un senyal diví: si es recuperava, volia dir que era l'escollit. Els fonamentalistes evangèlics, molt influents al Brasil, el van ajudar a difondre aquesta visió dels fets. Bolsonaro no té gaire capacitat d'argumentació, i l'atemptat li va servir també com a excusa per esquivar els debats. Això sí: mentre s'emetia el debat entre els altres candidats, Bolsonaro apareixia fent-se una entrevista-massatge al canal dels evangèlics. Hi va haver una comunitat d'interessos. Un cop al poder, els va recompensar, per exemple, posant el sistema educatiu a les seves mans.¹⁰

Bolsonaro diu que el que vol és conservar la tradició judeocristiana i combatre la «ideologia de gènere» —és a dir, els drets de les dones i del col·lectiu LGTBI—; però assegura, com tota la nova extrema dreta, que el seu discurs no és ideològic, sinó el del sentit comú, d'allò que és correcte. Evidentment tota política és ideològica, i en el cas de Bolsonaro,

en concret, participa d'una ideologia retrògrada, que pretén dur a terme una contrarevolució reaccionària.

Una amenaça global

Podem concloure que en tots els casos la nova extrema dreta ha sabut aprofitar-se de situacions de crisi: econòmica, política, de confiança en els partits i en les institucions. La crisi de la socialdemocràcia, que va virar cap a l'anomenada «tercera via» —Tony Blair en va ser un dels màxims exponents; Matteo Renzi (1975), un alumne avantatjat—, també ha facilitat molt les coses a la dreta radical populista, que pretén, exactament com el feixisme històric, superar la dualitat entre dreta i esquerra.

Bona part de la classe treballadora s'ha sentit òrfena de representació política en algun moment quan han vist que els partits de centreesquerra que han governat durant la crisi econòmica aplicaven retallades de drets i reformes laborals que fomentaven la precarietat, i es doblegaven als dictàmens dels mercats. Això ha facilitat que personatges com Salvini,

¹⁰ EUROPA PRESS. «Bolsonaro satisface al ala evangélica nombrando al pastor Milton Ribeiro al frente de Educación».

Bona part de la classe treballadora s'ha sentit òrfena de representació política en algun moment

Abascal o Bolsonaro, que defensen els interessos de les classes altes de la societat, hagin pogut disfressar-se i erigir-se com a portaveus de les classes treballadores. Salvini porta anys d'avantatge; Abascal tot just s'està entrenant. Però el camí d'èxit ja el va deixar marcat Salvini per a tots els membres d'aquesta nova internacional de l'odi, heterogènia i, al mateix temps, agermanada. Una amenaça per la democràcia que, si no s'hi posa remei, té l'ambició de devorar la resta de partits a banda i banda de l'espectre ideològic. I han demostrat que tenen la capacitat per fer-ho. ■

■ Bibliografia

BERIZZI, Paolo. *Nazitalia*. Milà: Baldini-Castoldi, 2018.

DEUTSCHE WELLE. «Polémica en torno a declaraciones de Petry» [en línia]. A *Deutsche Welle*, de 30 de gener del 2016. Disponible a: <www.dw.com>.

DEUTSCHE WELLE. «Gauland: nazismo es 'solo una caca de pájaro' en la historia de Alemania» [en línia]. A *Deutsche Welle*, de 2 de juny del 2018. Disponible a: <www.dw.com>.

EUROPA PRESS. «Bolsonaro satisface al ala evangélica nombrando al pastor Milton Ribeiro al frente de Educación» [en línia]. A *Europa Press*, d'11 de juliol de 2020. Disponible a <www.europapress.es>.

HOROWITZ, Jason. «Italy's Populist Parties Win Approval to Form Government» [en línia]. A *The New York Times*, de 31 de maig del 2018. Disponible a: <www.nytimes.com>.

MUDDE, Cas. *Ultradreta*. Barcelona: Saldonar, 2020.

NARDONE, Alessandro. *'Italiani, reagite!' Intervista a Steve Bannon*. Lecce: Youcanprint, 2020.

NEIWERT, David. *Red Pill, Blue Pill: How to Counteract the Conspiracy Theories That Are Killing Us*. Nova York: Prometheus, 2020.

SERRA, Gemma C. «Matança racista a Alemanya» [en línia]. A *El Punt Avui*, de 21 de febrer del 2020. Disponible a: <www.elpuntavui.cat>.

SIDERA, Alba. *Feixisme persistent, radiografia de la Itàlia de Matteo Salvini*. Barcelona: Saldonar, 2020.

SIDERA, Alba. «Grillo mira cap a la dreta» [en línia]. A *El Punt Avui*, de 30 de desembre del 2016. Disponible a: <www.elpuntavui.cat>.

SIDERA, Alba. «Salvini, el gran absentista» [en línia]. A *El Punt Avui*, de 22 de juliol del 2019. Disponible a: <www.elpuntavui.cat>.

SIDERA, Alba. «Sortida d'armari ideològica» [en línia]. A *El Punt Avui*, d'11 d'octubre del 2013. Disponible a: <www.elpuntavui.cat>.

YOUTREND. «Supermedia dei sondaggi politici, 4 marzo: i consensi per i partiti a 3 anni dalle elezioni politiche» [en línia]. A *YouTrend*, de 4 de març de 2021. Disponible a <www.youtrend.it>.